

Magyar

IRODALMI
RITKASÁGOK

Szerkeszti Vajthó László

57.

BESSENYEI GYÖRGY:

MAGYARORSZÁGNAK
TÖRVÉNYES ÁLLÁSA

III.

A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

1. Bessenyei György: A törvénynek útja. Tudós társaság. Ára 1— P.
2. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Ára 2— P.
3. Benyák Bernát: Joas. Piarista iskola-dráma, 1770. Ára 150 P.
4. Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék. Bécs, 1790. Ára —80 P.
5. Károlyi Gáspár: Két könyv... Debrecen, 1563. Ára 150 P.
6. Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből. Ára 2— P.
7. Péterfy Jenő zenekritikái. Ára 150 P.
8. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. Ára 1— P.
9. Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles közmondások c. gyűjteményéből. Ára 1— P.
10. Kazinczy világa. Ára 3— P.
11. Szent Erzsébet legendája. Szent Elek legendája. Halál Himnusza. Ára 1— P.
12. Siralmas panasz. Ára 150 P.
13. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Második sorozat. Ára 150 P.
14. Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. 1805. Ára 150 P.
15. Bessenyei György: Anyai oktatás. Ára 1— P.
16. Bessenyei György: Magyarság. A magyar néző. Ára 1— P.
17. Hajnal Mátyás: Az Jesus szívét szerető szíveknek ájtatosságára. 1629. Ára 2— P.

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ

————— LVII. SZÁM —————

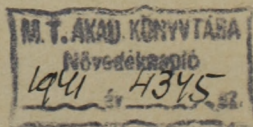
BESSENYEI GYÖRGY:

MAGYARORSZÁGNAK
TÖRVÉNYES ÁLLÁSA

III.

—————
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

BESSENYEI-KIADVÁNYAINK TÁMOGATÓI:

Ref. gimn. Sárospatak (egy ív nyomdaköltsége); *Angol Internátus Ifjúsága, Sárospatak* (félív nyk.); *Ref. gimn. Pápa* (félív nyk.); *Horthy Miklós Ref. Tanítónőképző-Intézet, Kecskemét* (félív nyk.); *Ref. Péter András gimn., Szeghalom* (félív nyk.); *Ref. gr-Tisza István-gimn. Kecskemét*; *Ref. Dóczi Leánynevelő-Intézet, Debrecen*; *Ref. Tanítóképző-Intézet, Nagyörös*; *Ref. Bocskay-gimn. Hajduböszörmény*; *Ref. Tanítónőképző-Intézet, Leánykálvineum, Nyíregyháza*; *Ev. Gimn. Sopron* (10—10 pengő). *Vitéz Fraknóy József* budapesti tank. főigazgató buzdítására több iskola ajándékozott kiadványainkból testvériskolájának. E kötetek kedvezményes árát itt nyugtázzuk: *Budapesti áll. Szent István-gimn. ajándéka a dési áll.*; bp. áll. *Bolyai-gimn. a szatmárnémeti áll. (kir. kat.)*; bp. áll. *Árpád-gimn. a beszercei áll.*; bp. *ciszterci-rendi-gimn. a nagykárolyi kegyesrendi*; *egri ciszterci-rendi Szent Bernát-gimn. a beszercei áll. gimnáziumnak*; bp. II. ker. áll. *Tanítónőképző-Intézet és Leánylíceum a kolozsvári áll. Tanítónőképző-Intézetnek*; bp. *Baár-Madas-leánygimn. a kolozsvári ref. leánygimnáziumnak*; bp. *középisk. Tanárképző-Intézet gyakorló gimnáziuma a kolozsvári tanárképző-intézeti gyakorlógimnáziumnak*; *az orosházi áll. polgári fiúiskola a sepsiszentgyörgyi áll. polg. fiúiskolának*; *szolnoki városi iparostanonciskola Tanoncotthon Önképzőköre a kolozsvári állami fa- és fémipari szakiskolának*; bp. II. ker. *Hunfalvy János kereskedelmi középiskola a nagyváradi ker. középiskolának*; bp. IV. ker. *községi Eötvös József-gimn. a szatmárnémeti ref. gimnáziumnak*; bp. *Notre Dame de Sion leánygimnázium a nagyváradi Notre Dame de Sion intézetnek* (60—60 pengő); bp. áll. *Berzsényi Dániel-gimnázium a székelyudvarhelyi állami*

katolikus gimnáziumnak (100 P). Ezenkívül könyvmegváltással segített: *Budapest Székesfőváros* (165 P 80 f.); *Eötvös Kollégium* (16 P 80 fill.); *budapesti állami Berzsenyi Dániel-gimn. Matematikai Köre* (20 P). A támogatást kiadványokból kétszeresértékű anyaggal viszonozzuk. E könyv második kötete a Magyar Tudományos Akadémia költségén jelent meg.

Magyarországnak törvényes állásá-t a Bessenyeitől végrendeletileg a M. Nemzeti Múzeumnak hagyományozott kéziratból *Tárnok János, Bagdy László* debreceni egyetemi hallgató másolta. *Bartha Magdolna* egy. hallgatóval lemásolták *Bessenyei Rómának viselt dolgai* c. művét is. Hálás köszönetet mondunk jóltevőinknek, a *Magyar Nemzeti Múzeumnak* és a debreceni egyetem *Francia Intézetének*, hogy munkánkat lehetővé tették.

ELŐSZÓ.

Abba a nemes bányászmunkába, amely a régi magyar irodalom tárnáiban eldugott ereket, észre nem vett kincseket keres és tár fel, a budapesti Árpád gimnázium tanulóifjúsága is belekapcsolódik.

Igaz öröömre szolgál, hogy ezt éppen a halhatatlan magyar szellem eléggé nem méltatott egyénisége: Bessenyei György egyik csak kéziratban ismert munkájának napvilágra hozatalával tehetjük.

Nem feladatom, hogy akár Bessenyeit, akár a *Magyarságnak törvényes állása* c. jelen művét ismertessem. Bessenyei alakja az újabb kutatások nyomán egyre tisztábban s egyre imponálóbban bontakozik ki az utókor előtt. Szellemi sokoldalúsága és nagysága, valamint úttörésre, világításra termett s e munkában magát nyughatatlanul emésztő, prófétáló lelki alkata a magyar múlt egyik tiszteletre legméltóbb egyéniségévé avatják. Sokban a másik nagy magyar magvető: Széchenyi előfutárává.

A munkát, — melynek mi a harmadik részét bocsátjuk közre — vitéz Pálfi János dr. kartársam hivatott tolla az első rész bevezetőjében ismertette. Ehhez nekem nem lehet hozzátenni valóm.

Tiszttem még csak az, hogy megemlítem: az eredeti kézirattal való összevetést iskolánk VIII. B) osztályának irodalomszerető tanulói végezték jeles filológus tanáruk: Nagy Ferenc dr. vezetésével.

Legyen e kis füzet is szerény, de nyilvánvaló jele a magyar diákság áldozatra, munkára kész önzetlen érdeklődésének, tiszteletének a nemzeti szellem múltja iránt és az író nemes szándékai szerint is munkálója a magyar önismeretnek, nemzeti öntudatnak.

Budapest, 1941. július 12.

Gáldy Béla
tanügyi főtanácsos,
az Árpád gimnázium igazgatója.

Toldalék
Magyarországnak törvényes állásához
1804.

Ez a munka gyenge és közönséges be-
széddel folytattatik, de a dolgok is közön-
ségesek, melyeket nem lehetett felemelke-
désbe hoznom.

B. Gy.

I. SZAKASZ.

A királyi helytartó magyar tanács.

Királytanács azt teszi, úgyé, hogy király, királyi tanács olyat teszen, amely királyi parancsolatok által parancsol és igazgattatik. Ilyen a miénk Budán, hol az uralkodó széket nem ül, hanem onnan küldi akaratját oda, ahol van.

A helytartótanácsot, hihető, oly célbul rendelte helyére az ország, hogy a bécsi minisztereknek szabad hatalomra való törekedésekben akadályul legyen, de ellenben a lett, hogy ezen célnak elérésére azzal ellenkező módokra terjeszkedtek ki. Ezt végezték, hogy a királyi magyar tanács csak egynéhány legyen, hogy ezeket a király választhassa, fizesse és amikor hatalmának tetszik, közölök ezt s azt kitehesse. Azt akarván, hogy a törvény felibe emelkedő hatalmat gátolják; az előrelátás, és országgló

okosság nem léte miatt még annak készítették az utat. Ezt kell vala cselekedni ellenkezőképben, hogy minden vármegyéből egy követ menjen fel a vármegye választása szerint. Minden esztendőben változzon, ha angyal is, hogy a vármegye fizesse és amikor kívánja, onnan hazahívhassa, másat küldvén helyébe, más pedig onnan ki ne vethesse. Ilyen móddal kell vala akarni, de amely módot az udvar soha el nem fogadott volna, mely szerint helytartó tanácsot most sem látnál. Lehet némely királyi parancsolat ellen a királyi tanácsnak alázatos jelentést tenni, de amelyet a király csak úgy veszen tekintetbe, ha kedve tartja és elméjének úgy tetszik.¹ Ha tehát a helytartó királyi tanácsot azon céljában keresed, melyért rendeltett, úgy meg nem leled. Innen lett a dolgok sorában e különös fordulás, hogy az ország törvényes szabadságának óltalmában a vármegyének több módja legyen, mint ezen felséges tanácsnak, mely minden vármegyének parancsol. Örökké így forgottak az emberi dolgok fővel, lábbal össze e világ.

A királyi magyar tanács most változásba jött. Országlására tartozó ereje vak eset által születvén világra, az országnak célján és előre feltett szándékán kívül egyetlenegy főbe rejtett el, a többi tagoknak pedig a dolgok folya-

¹ Úgy tudjuk, hogy a felséges tanács a hajdani Ráday Pál úr gondolatja lett volna, melyet okai szerint az országgyűlése helybenhagyott.

matjára tartozó foglalatosságoknál egyéb nem maradt. A palatinusság, mely örökké hazafiura, magyar polgárookra tartozott, királyi vérl legyen? Az uralkodó maga. Miért? Kérdéskívül azért, hogy az uralkodó hatalom előre valóben ülepedett meg. Ki akarta, hogy így törekedésének legyen útcsináló eszköze. Mert a maga célja ellen senki szabad tetszésébül eszközket nem csinál. Azt kellene már itt a sötétről napfényre teríteni ki, hogy a királyi vérben élő palatinus melyik célban látszik nagyobb testtel, munkával, akarattal, a népben-é, vagy a miniszterségben?... Nem fog a pennám, hiába szorítom, kiesik kezembül. Csak erre térek ki, hogy a palatinus az országnak javára, segedelmére, vigasztalására s örömére lehet.

Ezt veszem kérdőre, hogy az embert az emberhez mi köti? Hogy vagy az olyannal, kit nem ismersz, kinek élő valóságát csak hírbülnévből ismered? Hidegvérrel veszed és ha azok, kiket ismersz, róla rosszat mondanak, könnyen hiszed. Az isméretlen érdem nem segít. Társalkodás mutatja ki az erkölcsi tulajdonságot, mely ha szép, jó és nemes, ellene állhatatlanul magához húz. Eddig a hazában lakó magyar hazafiakat Bécsben csak neveknek hallásából ismérték. A császárnak azt kellett rólok hinni, amit körülötte lévő más nemzetbéli tanácsosai mondtak, kik azokrul semmit se tudtak. Az uralkodó kéntelen volt azokra figyelmezni természet szerint, kik véle

társalkodtak, esmerkedtek, hívségeskedtek, beszéllettek.

Hiába kiabálsz érdemedet, hűségedet, ha nem ismérnek, messziről odanéznek és ott hagynak. Az érdemetlenebb, csekélyebb ember, ha társaságodban élhet, szolgál, hízelkedik, nálad felül haladja a magánál sokkal nagyobb érdemet, melyet te nem esmersz.

Volt még ehhez köttetve más nyög is. Az emberi természet, ha szomszédjában olyan boldogságot lát, melyre szomjú vágyódása van és reá vágy, ellene irigységet vesz. Segíts reá, mond, engemet is, ha nem: veszed el magad is. Ők! micsoda rút bajuszokat viselnek, micsoda manértalanok, tudatlanok, mégis törvényes szabadsággal élnek s azt mondják a királyi parancsolatra: nem lehet. Továbbá születés, nevelés, különböző és némely tekintetben egymással ellenkező természet húzták Budát, Bécsset mindig távolabb egymástul. Nincsen akármely nemzetnek is szomorúbb sorsa, mintha érdemében, hívségében, eszében királyátul ismeretlen, kihez szerencséje, szerencsétlensége van köttetve. Mit várjon, ha érdeme nem tudatik?

Minden ember helybehagyja magát és ennél fogva érdemével sokszor csekély sorsában is kevélykedik: hát aki miniszteri gazdagságban s méltóságban lakozik? Innen lett, hogy a bécsi minisztérium a maga bölcsességéhez, tudományához képest a magyar elmét kevésnek vette. Nem tudhatja, minket nem esmervén,

hogy magyarok a hazában tanáltathassanak olyanok, kikhez némely ember lejöhetne onnan, hogy tőlök a maga hivatalában is leckét vehessen. Sok hízelkedéssel, hason mászó tudatlan és gonosz ember nyert már e világon méltóságos hivatalt. Elég királyi szék vőlt már színes hívséggel, pompás tudatlanokkal, bábás pletykába veszett, hazug, árulkodó, magát szökevények közé rejtett, zűrzavar elméjű kegyelmes kujonoktól környülvétetve. A legnagyobb hivatal sem bizonyos próbája annak, hogy valaki viseli, esze, hívsége is minden mások felett legnagyobb legyen. De ha egyedül beszélhet urával, amazok távol lévén hallgatásban, könnyű győzedelemmel élhet. Különös dicsőség az olyan embereket okokkal megcáfolni, kik nem hallhatnak és szólhatnak.

Mindezeket előre bocsátván, közelítsük már felvett célunkat.

A királyi vérből lévő palatinus Budán él s lakik. Szorgalmatosságában, hivatalában, társalkodásában, mulatságában nemzetünk elméjéhez, véréhez, érdeméhez, természetihez kell napjainak s óráinak köttetni. A dolognak és időtöltésnek elkerülhetetlen szüksége egymással való társalkodásra kényszerít, mely alkalmatossággal mintegy lopvást és észrevehetetlenül, a szívek egymással ismerkedvén, egymáshoz hajlandóságot vesznek, mely eset barátságot szül. Így lesz ezek által, hogy a nemzet nádorispánjában itt, karjai között oltalmat segedelmet tanál. Ez az az eszköz és mód,

mely által az ország királyához mindég jobban-jobban közelít. A királyi udvar felére mintegy közöttünk lakik, mely dolog a hazának minden tekintetben előmenetelt mutat. Igen, ezt feleled magadban, de a királyi vérben élő palatinus születése és haszna szerint abban fáradsz, hogy nemzetednek fejét mentül inkább a korona szabad hatalma alá hajtsa. Forduljon meg hát fejedben, hogy elsőszülötti valóságánál fogva az uralkodó hatalom csak az elsőszülötté, hol egyedül öröködik meg; a többi fejedelmi földesurakká változtatván maga alatt. Vizsgáld meg a környülállást: veszteséget, nyereséget, nézz bé továbbá az ember szívébe, nézzed vágyódását, fejtegesd hajlásit és mondd meg magadnak, amit én elhallgatok.¹ A palatinus hazádnak haszna és öröme, ki a király és nemzet közt mintegy közbenjáró és oly erkölcsi orvos, ki e két részről felfakadott sebeket gyógyítja, hogy halálössá ne változzanak. Királyi vér: nagy a tekinteti, ereje, kérése hathatós, tanácsnak, miniszternek előtte hajlani kell ott is, hol a király lakozik. Elhiszem, hogy a magyar palatinus hajdan nagy ember volt hivatalával és annak törvényes hatalmával, most nézz ott egy Eszterházyt, Batthyányit, Pálfit, sat., osztán ítéld tehetőségét a királyi herceghez képest. Változik a világ! Emberek vagyunk!

¹ Csak az uralkodószéken vágyakodik az ember szabad hatalomra, azon innen azt odavinni senkisémet kívánja, hogy boldogságát szorosabb kötések közt keresse.

A helytartótanács országunknak gazdálkodásában és minden más törvényes és az ellen lett esetekben igazgat, melyek a palatinus előtt folynak. A királyi székből jött rendelést országra terjesztik ki, innen pedig esetet, állapotot, mindenneműt, melyek hozzája küldetnek, a király elibe terjeszt, ha hatalmának meghatározó erejét felülhaladják. Hogy milyen és hányféle dolgokra terjednek ki foglalatosságai a felséges ítélő tanácsnak, azokra itt kiterjeszkedni annyival inkább szükségtelen munka lenne, mivel foglalatosságait az egész ország látja, melyeknek kiterjedését csaknem környülő láthatatlan.

Mindezek közül csak egyet veszek fel, mely pennámnak tárgya lehet: a könyvek értelmének vizsgálását, amit közönséges szokásban censurának neveznek. Ezen törvényes rendbe állított munkának uralkodásra, vallásra nézve egyetlenegy célja az, hogy a népnek eszét, okoskodását, tudományát, hitit az időknek dülő ostromai ellen megkösse, örökös egyformaságban tartsa és világ végéig változni ne engedje. Örökké ezeket kell tehát az emberi nemzetnek írni és hinni, hogy a Bibliában minden szó örök igazság, szentség és a Jehovának szója, melynek magyarázatja, értelme egyetlenegy, ezenkívül valaki szól, kárhozott. Másodszor ezt kell okokkal világosítani, hogy a monárkának tetszése minden törvénynek és igazságának felette van, ennélfogva pedig, amint tudtadra van, hogy a monarkák nem

országoknál fogva, hanem Isten kegyelmességéből urak és királyok. Hiába akad elődbe e nehézség, hogy az Istennek kegyelmessége semmiféle szent vérből származott halandóhoz nem járul oly bőv mértékben, hogy személyét ország, nép és tartomány nélkül való uralkodásra emelje fel, hiába nem száll alá eziránt soha mennyei tudósítás a földre, mert csak abban kell maradni. Két nép nélkül való királyt tudsz e világon, Ádámot és Nőét. De az ilyen természetű királyság a szokásbul s módbul már annyira kiment, mely szerint most nincs olyan kis fejedelem e világon, ki reá vágyna, vagy általa magát bódognak, hatalmasnak ismerné. Nohát, lássuk most már a világnak értelmét, annak örök emlékezetiben, ha van-e ő is változás alá vettette? Ha tanáltatik-e mennyen, földön oly akarat és eszköz, mely az emberi nemzet elméjét magához kösse: ha van-e világi erő és hatalom, mely gondolkodásának és okainak határt szabjon olyat, melyen túl ne mehessen? E dologban kívánod-e tőlem, olvasó, hogy a világ emlékezetinek kezdetire menjek fel, úgy jövőn le eddig az uralkodásnak, vallásnak, erkölcsnek, szokásnak, törvénynek változásokon, melyek örökké az emberi értelemnek magával való ellenkezéseiből származnak? Ne vigy fel annyira, mert dolgomra nem érek és históriát iratsz vélem. Idébb kezdjük.

Szárnyára kél a keresztény vallás, úgyé? Csudái, okai elborítják a földet. Rómának régi istenei hiába kárhoztatnak, büntetnek, kény-

szerítenek, az egész birodalomnak ereje, esze, törvénye, szokása, vallása, tudománya mind füstöt vét. Juppiter, Mars, Apolló, Venus sat. elüzetnek e földről, kik helyébe Sz. Háromság áll fel a szent oltárookra. Az igaz erkölcsöknek példái Theseus, Herkules, Bellerofon sat. elmulván, apostolok, szentek hágnak ki helyet-tek e világnak piacára. Szárnyára kél a szent-írás tudománya és megzúdult szele, mely minden értelmet magával ragad. Töredelmesség, imádság, böjtölés borítják el a földet. Az emberek magánosságra rejteznek, pusztákon bujdosnak, megtagadván a jelenvaló világot, melyben élnek. A csudatételekben, szájukon tajtékozó búzgóságban annyira mennek, mely szerint a mennyei Jeruzsálemet várják alá-szállani e földre, mert a teremtés munkáinak az Úr véget vét és a tenyésző, éltető természet-nek méhét örökre bészárja. Mindent elkövet-nek, hogy a testi világot, melyben élnek, nyakokrul levethessék és mennyországban énekel-hessenek. Angyalok, szentek, holtak, ördögök egyre-másra jelentik magokat idő, hely és al-kalmatosság szerint, ahol melyikre vólt szükség.

A természetnek állandó örökös és változhatatlan rendi felfordul, elbomlik és benne a csudatételek mindenfelé sereglenek, meghalmozván sokaságokkal a természetet. Európa fellázad és buzgóságával, fegyverével Ázsiára ne-hézkedik, hogy Názáretet, Jeruzsálemet, a Jé-zusnak születése és lakta földjét a pogányok

kezéből kiragadja, honnan osztán magának bizonyosabb idvességet ígérjen, mert Jeruzsálemről tartották mennyországnak legrövidebb útját sat. Nézd már most, hol vagyunk s hová jöttünk? Micsoda változás! melyet az emberi értelem szült. Tűzzel, vassal, tudománnyal mindent elkövettek, hogy a széles világ római katolikus legyék, mely igyekezeteket sokan azon végezték, hogy a magokérul is lemondjanak. Az emberi értelem, melyet természet szerint való világátul oltalmaztak, csudát, angyalokat, ördögöket e világrul elűzött. Nem látjuk őket legalább személyekben: nem ijesztenek egyfelől, nem sugarolnak másrésről. A késértetek, boszorkányok e világbul kiszöktek. A térítésnek idvezítő és buzgó lelke Istenének nevében országokat nem pusztít, embereket tűzön nem éget, asszonyokat, csecsemő gyermekeket össze nem koncol, mindezeket pedig azért szüntünk meg, hogy a józan okosság a római cenzurát elkerülte. Végre buzgóságában elkövetett önnön vétkét a természet megismerte, cselekedeteire megborzadt, tőlök megirtódzott, elfordult és útjában visszatért. Már valamint, hogy a buzgóság, vakság ellen amidőn magokat útnak vették, mennynek, földnek ereje, hatalma semmit se tehettek; most szinte a lesz. Mihent az időnek forgása, szokás, mód a világnak kedvét, esztét valamely tárgya felé megindítja, nincs erő az egész teremtésben, mely sebes útjából visszatérítse. Hiába duggatjuk, fedezzük, tiltjuk a mély gondolattal és

természetszerint való okokkal készült munkákat, csak annyit gátol a világnak értelme ellen, mintha a Dunába tengeriszemet hajigálnál, hogy folyása megrekedjen.

Továbbá egy országot megőrizni nemzeti nyelvében azért, hogy a körülötte lévő nemzeteknek értelme, tudománya, okoskodása oda bé ne juthasson, igen különös erőlködésre mutat. Hálóval kellene az ország határait körülkeríteni, hogy az ide utazó gondolatokat megfogdoshassa. Valaki a magyar nemzetet a mélyebb elmétül és gondolkodástul állandóul meg akarja őrizni, egész Európát vegye cenzurája alá, hazánknak országgló értelme pedig a világnak librorum censora nem lehet.¹

Mi lesz hát? Az, hogy minden ember gyermekét idegen nyelvekre taníttatván franciául, németül fognak százszor tilalmasabb dolgokat olvasni, mint aminéműeket mi magyarul eljékbe adnánk.

Azon igyekezni, hogy az emberek a villámló és dörgő mennyköveknek csapásai elől a szentelt rakottya berkének árnyékába most is oly bizodalommal húzzák el magokat, mint a bődög együgyűségnek idején, csak oly valami kegyes pepecselés, mely ezt szánakozásra, azt nevetésre fakasztja ki. Akármivel dülj néki a

¹ Gondold meg, olvasó, e különös esetet, hogy valamit eleitül fogva a kegyes cenzúra az emberi értelemben tilalmazott a hetedik sortul fogva, az emberi társaság mindazon dolgoknál fogva bődögul itt e földön. Sok esetben a szent cenzúra maga is megszökött már magátul és tilalmátul.

világ eszének, soha megunt dolgaira többé vissza nem hozod, hogy azokat kedvelje és felvegye, míg ezeket meg nem únja melyek után most fárad. Minden emberi dologban ott látod a módit, változást, szokást. A természetén kívül nincs állandóság. Következik, hogy azon dolgoknak, melyek emberi költemények, legbizonyosabb próbájok az, ha időről-időre változnak. Valami változik, nem természet, nem örök munka, hanem ellene mondhatatlanul emberi tett s találmány. Már kívánni és arra eszközöket keresni, hogy a világ a maga munkáit soha ne változtassa, nevetség. Vallásod¹ is, ha módja, szokása, tudománya, áldozattétele, törvénye tisztelete nem változik, mennyből szállott alá; de ha időről-időre fordulnak dolgai egymás ellenében, itt csinálták e földön az emberek és aszerint teszik-veszik, amint állása fejekben megfordul, mivel e dolog önnön tettek lévén, változtatása is hatalmakban van. De ami egyenesen isteni kezekre tartozik, sohasé változik. Változtassad érzésedet, testi szükségedet, kívánságodat, töröld el benned éhségedet, álmodat és szomjúságodat.

Ez eddig! Továbbá pedig azt lássuk, hogy hát az uralkodó hatalomnak valóságos természetire nézve e világnak eszét mihez kellessen kötni, hogy a cenzura onnan odébb sohasé bo-
csássa.

¹ Nem a vallás fundamentoma értetik itt, csak szokásai.

Tudod, hogy a császárt régen világ császárává tették,² ezt határozván meg hatalmárul, hogy valamit szabad tetszése által parancsol, törvénynek is csak az ismertessen. Eszerint szabad akaratja megyen elől s úgy jön utána igazság s közbóldogság. Többet tulajdonítanak néki az emberi nemzetnek bóldogságára nézve, mint az egész világ eszének s emberségének. A lesz, hogy ennél fogva a világ császárárt néha hivatalából is leteszik, felszabadítván az emberi értelmet úgy mondott mindenhatóságának terhe alól. Végre a határ nélkül levő hatalom a tudománynak kiterjedésével tetszését azon végzi, hogy magára is reá unjon és a természet igazságának hódoljon, melynek ítélőszéke előtt minden erőszakoskodó hatalom orcapirulásra jut, ha minden uralkodó szentséget magára ruház is.

Ide tartozik a bűnöknek és gonosztévőknek büntetése, mely időről-időre változik és minden törvényes cenzurát maga után viszen.

Egy az Isten, úgyé? Igazsága is, mely sohasem változik s feljebb, alább nem száll. Egy a nagy természet és annak törvénye? Nohát, a bűnöknek is minden időben egyformán kell azt sérteni mindenkinek a maga kicsinysége, nagysága szerint, melyhez képest a bűnökhöz szabott büntetésnek is egyszer s másszor változni teljes lehetetlenség volna. Ki szabta a büntetést a bűnökre? Világi emberek? Szentek?

² A régi pogány római császárságrul van itt a szó.

Vagy az Isten maga? Miért változik? Mózes ezt mondja az Úrnak lelkéből: a nős parázna meghaljon. Meghal most? Aki két ökröt lop, mond hazánk törvénye, felakasztasson. Felakad most?

Mihez szabja emberi nemzeted a bűnöknek büntetését? — szólj. Az Isten igazságához, vagy a maga társaságbéli boldogságához? Hogy melyik cselekedet az Istent mennyire sérti, annak magyarázásához nem fogok, mivel az emberek megszámlálhatatlan cselekedeteket csináltak. Isten ellen való vétekké, melyekről a természet igazsága semmit se tudott, következképpen az Isten is azokra nem tekintett. Sok cselekedett változott volt már vétekké, tudod, míg az emberek meg nem unták, hogy bűn legyen és régi helyére vissza nem állatták. A Mózes tíz parancsolatját veszem vétekné, mert ez örökké a volt mindenütt és most is az.

Nem teszem kérdésben, ha bűn-e vagy nem pénteken húst nem enni, vagy enni. Nem bocsátkozom a vallás szokásainak, áldozattételeinek, idvezítő míveinek és kárhozatossá tett tárgyainak vizsgálásában. Nézz a világnak eseteire, mennyei földi dolgokra és meglátod, amit itt tudnod szükséges. Csak a világi társaságnak javára nézve vizsgálom hát a bűnt és annak büntetését a természetben, melynek szerencsém vagyon törvényét tudni és igazságát szívemben érezni.

Nem terjeszkedem ki a világra, csak nemzetem dolgai között veszem okoskodásomat hatá-

rok közé, terjeszd ki te innen a magadéit, amennyire tetszik.

Hajdan ugyanezen Szentírásnak tudományával élván, mely által most is vezéreltetünk, a rablás, öldöklés, kegyetlenség oly nagy mértékben tanáltattak buzgóságaink között, hogy a bűnök oltárainkon is kecéltek. A gonoszságnak megzabolázására mennyországot, poklot minden ígéretivel és rettentésivel is kevesellették, honnan a lett, hogy a tömlöcöket mélyebbre ássák s a nyársat, akasztófát kiállították, hogy had szolgáljanak a gonoszoknak látható és érezhető kárhozatul addig is, míg halálok után pokolba mennének. Míg papok beszéltek a kárhozatot, csak hányták, vetették elméjükről a gonoszok, hogy pokol távol helyen volna és útja sem tudatik sat., de mikor hóhérok mutatták a kerekeket, akasztófákat, nyársakat, másképen hökkönt meg a bűnös ember és prédakívánsága gyomrában nagyubb korgásba esett. Valamit az ember kézzel nem tapasztalhat, szemmel nem láthat és természet szerint okoskodó értelemmel meg nem foghat, könnyebben felejtí a maga emlékeztető idejében, mint az oly fogható látható eszközöket, melyek testi körmére szorulnak és lelkét fájdalmas érzések közt szorongatják. A hátralévő büntetésnek hátat ád a gonosz, ezzel biztatván életét, hogy még addig szabadulásának útját egy, akár más módon feltanálja. Templomra adakozik, megtér, sat., mert Istenével is alkuszik.

Keressük fel már végre a társaság bődösága szerint való büntetésnek természetit. Micsodás és miben legyen a büntetés, mely szerint általa a közjó fenntartasson és előmenetelében meg ne gátoltasson.

Már itt nem lehet azon dolgok elől kiállani, melyek az országnak közjavára valósággal tartoznak, mivel ezeknek kisebb vagy nagyobb romlásokhoz képest ítéelhetjük az ellene elkövetett bűnnek kisebb és nagyubb büntetését. Következik itt, hogy az emberi mód szerint szólván, e világi életnek sorján valamely cselekedet a közjónak ellenére nem lehet, nem is bűn, sem nem véték. Mi hát a közjó? Törvényes szabadság, békesség, bátorság a magam javaival való élésben és honjaimban lévő megmaradásban, ezeken kívül van az igazságnak egyenes lélekismerettel elkövetni szokott fenntartása. Valami ezekkel ellenkezik, romlásra mutat.

Az isteni természet sérelméhez képest a bűnt s büntetést igaz mértékkel emberi értelemnek meghatározni nehéz dolog. Hiába az Úr természetiben, igazságában örökké egy és változhatatlan, mert azért az emberek az ellene elkövetett vétkeknek terhét időröl-időre nehezítik, könnyebbítik, vagy a bűnök sorából némely cselekedeteket éppen ki is tesznek, hogy ha eddig az isteni természetnek ellenére vóltak, ezentúl ne legyenek. Más sok olyan dolog vólt, melyekben az Úr kedvet tanált, végre csak úgy módolták az emberek itt e földön, hogy az Isten egeiben odafenn mindazon dolgokban

többé kedvet tanálni ne méltóztasson. Ezeket tehát hagyjuk időre, hadd változzanak s legyennek magokban.¹

Az éjjeli, nappali tolvaj, ragadozó, pusztító, fojtogató, korhely, kegyetlen, ki az igazi kereset siralmán hízik ki, az országnak semmiféle terhét nem viseli, kóborol, csal, ahol nem lophat, vagy erővel veszén, minden ellenvetésen kívül romlására van a közjónak, melyet csak annyiban szolgál, hogy annak kiterjedett testét, amennyire tőle telhetik, szüntelen mardossa. Ennek igazságát próbálja ezen feltétel, hogy ha kiki olyan emberré változna. a törvényes társaság széjjeloszlana. Valaki ragadozásra tökéli el magát, törvényt, vallást, Isten és természet igazságát, idvességet, kárhozatot fojt el magában. A szegény ártatlanok házáat felveri, keservesen keresett élelmét elrabolja, fojtogat, öldököl, Istenét káromolja, mely útálatos bűnök közt annyival inkább veszni való, hogy mindazokat lelkiismeretinek ellene hánykódó igazsága ellen, vétkét érezve és tudva követi el. Az Isten és természet ítélőszéki előtt mér állani mégis szemtelenül. Merné cselekedni, ha Istenét valójában esmerné? Valamennyi erkölesében megjavíthatatlan, magát

¹ A régi áldozattételeknek, zsidó isteni tiszteletnek, idvezítő érdem keresésnek elváltozott sokféle módja. Az eltöröltett sok ünnep, magakíntás, flagellálás, az ördöngösöknek égetése, az eretnekeknek megáldoztatása az Úr kedvéért, a bűnöknek pénzzel való megváltása, a bűnttel való érdemkeresés, melyet e világnak fele húsrá változtatott, sat.

eltökélett gonosztévő tanáltatik közöttünk, mind átheus, istentagadó. Valaki már egyszer bölcselkedik (ha csupa természetben is), isteni hatalmat néki nem ismerni lehetetlenség. Soha tanult ember az örök valóságot meg nem tagadhatja és ez a bolond vétek csak holt ostoba hegyi tolvajoknak, tudatlanságba veszett paraszt gonoszoknak esik osztályba minden egybek közt.¹

Mivel az Isten igazság, jóság, következik, hogy az igazságtalan és kegyetlen az igaz Istenségnek sérelmére van. Ilyeténképen a gonosztévő Isten, világ előtt eltöröltetést érdemel. Ezelőtt csekély bűnökért felakasztották a hibás embert, most már öltözetünket, szokásainkat változtatván, törvényünknek igazságait is változtattuk azokkal. Megismervén végre a mai tudománybul hátra gondolva, hogy a régi tudatlanság illetlen és kegyetlen büntetéseket tett, visszafordultunk, mely szerint már most atyáinknak ártatlan bűnökért kívánván engesztelő áldozattal élni, a megcsendesíthetetlen, megérhetetlen, megzabolázhatatlan gonosztévőt is örökké élni és ragadozni hagyjuk, ennél fogva, hogy az életet elvehetjük, de vissza nem adhatjuk. Nem kell vért ontani, a humanitas nem engedi. De minekelőtte ezt a humanitást az embereket pusztító gonoszokra is a maga természete ellen kiterjesztenénk, meg kellene tudni, hogy a gonosznak és veszedelemnek

¹ Cselekedetiben tagadja meg és nem vallástételben.

fenntartása az ártatlan vér és verejték ellen olyan irgalmasság, melyet az atyai országlásnak bódogító érdemei közé helyheztenni szörnyű nagy eltévedés. Micsoda emberiség, szánakozás, kegyelmesség az ártatlanok vérén a gonoszokat táplálni? Nem adhatunk életet. ugyé? Nem igaz. Egyszer teremtet az ember, de attulfogva természetinek fájzásában a maga vérrel szaporítja és sokasítja életét. Kit teremtet az Isten asszony nélkül Ádámon, Éván kívül? Emberek szülik az embereket. Nem születnek jó emberek, ha a gonoszokat a bűnnek büntető igazsága eltörli is? Ők öldököljék az ártatlanokat a humanitás mellett? Micsoda emberiség, kérlek, melyet a gonoszok áldanak és az ártatlanok átkoznak? Ezelőtt abban vétettünk, hogy mindég öltünk, éggettünk, vas szerszámokkal kínoztunk, nyutogattunk, most azzal tévelygünk, hogy majdnem minden bűnébe örökre belévesztett gonosztévőt élni s holtig rabolni engedünk. Azért talán, mert a tudósok ott veszik a királyi hatalmat nagyobbak, ahol nagy a népnek sokasága, mely szerint fegyvert, adót szolgáltat nagyobb bővességgel.

Ez hát a bódogság, hogy a királynak sok pénze és számlálhatatlan népe legyen. Ezt az igazságot, hihető, minden időben csak igen olyan bölcsek hirdették, kik a királyok zsoldján éltek. Nem igaz, hogy a közbódogság az embereknek sokaságához volna köttetve. Mihent a népnek sokasága a földet szükséges termése

felett terheli meg szájjal és hassal, a bódogító sokaságnak onnan pusztulni kell, mint az alszátiai lakosoknak, kik szerencsés sokaságoknál fogva éhenhalásra jutnak otthon, abban keresvén menedékhelyet, hogy népes hazájoknak siralmas bódogságátul megszökhessenek és olyan bódogtalan hazába mehessenek, melynek szüksége felett való földjei tanáltatnak. Ha minden ország dugva tele volna néppel, hol s hogy menekednének az éhhalálra és birtok nélkül való életre szorult szegények, kiknek tápláltatásul csak a szőlőgálna, hogy igen sok éhező emberek közt lakhatnak, hol magokat meg nem unják, mindég lévén kivel beszélgetni? Következik, hogy a gonosztévőt, aki már megigazulhatatlan, vagy örökre bé kell zárni, vagy megölni.

De te bátorkodol, mondod, ellenem a királyi tanácsnak, ország nagyjainak értelmeket ebben felülhaladni? Hátha csak magadmeghiittságbul szólasz annyi nagy rangú, nagy tudományú férfiak ítélete ellen? Ilyen magános életébe beléhólt, világot, természetet nem ismerő és országgló értelemmel nem bíró diribba-darabba összeszedett cinikusnak, sztoikusnak, epikureusnak annyi kegyelmes, méltóságos urat rostálni vakmerőség? Hódolj a felsőségnek. Ott úgy akarják, úgy találják, nyugodj meg rajta. Helyes! De tudod-e, olvasó rokon, hogy mi-hent a természet igazsága vétetik fontolásra, minden ember egyenlő karba lép nálánál fogva,

nem tartván meg magának egyebet az emberi méltóságnál. Én a felsőségnek nagy tekintetivel okaimat nem támogathatom, mert véle nem bírok, hanem csak a természetre bocsátkozom, melynek igazsága eléggé méltóságos, ha felfedeztetik. Nincsen tekintetes, méltóságos, nagyságos igazság. Azt érezvén, amit más, bírok a magam világával és a római tanáccsal is bátorodom ellenkező értelemben lenni, ha tapasztalásom, érzésem és értelmem bennem úgy mutatnak. Az igazságnak isméretiben méltóság, tekintet annak világosító okain kívül nem lehet. Továbbá a világnak egyedül való birtokosátul nagyatyám Noétul jöven le egy ágon magam is, mint oly nagy földesúri verbül való ember, a világnak dolgai iránt törvényes vokszal bírok, annyival inkább, mivel az értelmet parancsolattal kisebbé, sem nagyobbá tenni nem lehet, melynek csak egyedül van ítélő ereje és tehetsége. Bármint megye a nagyvilág, de én magam kis világában csak úgy veszem, hogy a gonosztul menekedni, akármi-ben legyen, haszon és okosság. A testeden támadott fekélyt meghagyod ott, rajta való szánakozásbul, minekutána gyógyító flastrom kezdedben van? A társaság fekélyit, melyek azt javaiban fogyasztják, ne kellessen onnan levesztetni csak ennélfogva, hogy az emberek többen legyenek azokkal is, kik társaságoknak javát pusztítják. Csak az, hogy a világ bűnbül, büntetésbül, törvénybül, igazságbul is szokást, ujságot, módit csinál, mint az öltözetekbül.

Senkinek sincsen e világon oly fényes méltósága, hatalma és hosszú titulusa, hogy a természetnek szívemben sugárlott igazságát előtte mosolygó fecsegéssel hízelkedvén megtagadjam, vagy elhallgassam csak azért, hogy ő nem úgy érti. Minden értelemnek igaz okokbul kell származni. Ki ítél ok nélkül? Én a magaméit a szóban forgó esetben kitettem. Lássad te a magadéit.¹

II. SZAKASZ.

*Gazda, katona, insurgens.*²

E széles világnak minden nemzetsége katona, gazda vólt összecsoportozásának idejétől fogva majdnem a mi időnkig, hol már ez a tűz hamvába esett, melyet az ijesztő veszedelem néha néha most is felfuj csak azért, hogy egynéhány szikrát vetvén, pislogó lángjával egy kevésbé füstölögjön és ismét hamvába essen.

A magyar nemesi rend törvényes állásában mind a mai napig vitézlő sereg és hadi nép,

¹ Az igazság, okoskodás, bölcsesség, subordinationa, méltóságra nem tartozik. Az Isten, természet és társaság igazságának ismertetiben és annak okokkal lévő feltanulásában minden ember csak embert mutat, ha száz trónuson ül is, azért, mert a bölcsesség, igazság nem grófi, hercegi s királyi nevekhez, hanem csak emberekhez vannak köttetve.

² Insurgens nem mondathatik ki magyarul így, hogy: felülő, felkelő, fegyverbe öltöző, mert ez nem a dolognak valósága maga, hanem annak csak cselekedetire mutat, s mozgulását jelenti.

azonban gazda is. Míg az uralkodók itt Európában harcoló erejeket csak az országnak népébe helyheztették, az erő mindenütt katonagazdák vagy gazdakatonákból állván, a hadakozásban egyenlő mértékkel lehetett mérni s ütközni. De mióta a katonaság mesterség és kenyérkereséssé, szüntelen való szolgálattá változott, külön él a gazda s külön a katona. Már a katona csak azért van, hogy öljön, vágjon, ne szántson. Ilyeténképen lett az emberölés életmódjává és becsületté, olyan hivatallá változván egyszersmind, melynek szoros kötelessége a következő szerencséből áll, hogy megsántítson, megvakítson és szemedbe szökő veszedelme által egészségedet, életedet kiontott véreden úsztassa halálra. Az ember rest, fegyverkezni, szántani, vetni egyszerre nem szeret. Fekvő, ingó jószág, feleség, apróbb, nagyobb gyermekek ösztöne által életét drágává teszik és magukhoz kötik. Nékem sok dolgom, bajom van itthon, mondja; ahol, öki gyelmének felesége, sem gyermeke, csak idestova kavarog, hadd menjen. Fogjuk meg ezt né, sohase volt e jó ember . . . jó lesz katonának, úgy sincsen semmije, örökké tolvajkodik. Gyönyörű elmélkedések a katonasorsról és dicsősége hivatának pályafutásáról! Honnan, miből szállott a közkatonaságra ez az értelem? — mondd meg. Mindaddig hallgatok, nem szólok. Tudod-e, hogy minekutána az embert minden más szeléd kötelességtől megfosztván, csupa katonává tették, hivatalában is egyebet ennél nem

találtak, hogy mindég fegyvert zörgessen, jöjjön, menjen, erőszakkal vegyen, öljön, vágjon, hatalmas veszedelmek közt forogjon, minden kigondolható inségek, szükségek alatt nyomorogjon, igyon, táncoljon, verjék, veretessen, sorsa, akaratja, szüntelen való parancsolatok közt haldokoljon, mely különös állapotjának közepette halálát orrára függesztve fujja örökké futkosó párjával odébb-odébb maga előtt, míg szájába nem búvik és életét el nem nyeli. Minek hát ide a jámbor, szeléd, igaz, csendes és szánakozó ember? Hadd menjen ama hamis, néki való oskola. Ezekre nézve a közkatonaság csakugyan veszített állapot anyiban, hogy szüntelen kétséges életével keveset gondolván, eltökéli magát mind az olyan dolgoknak elkövetésére, melyek másféle sorsú emberek közt szokásban lenni nem tapasztaltatnak.

Társaságunkra nézve a nemzeteknek, országoknak természetek szerint a katonaságbul mesterséget és szüntelen tartó életmódját csinálni nem kellene. Minden fegyverfogható hazafi harcoló vitéz származásának természeti valósága szerint — mikor hazájának ellensége támad és fegyverrel reá rohan. A veszedelem elmulván és a védelmező győzelem megkészlővén, kardját és puskáját kinek-kinek szegre kell akasztani és mezei munkára menni. Nem is az országnak őltalmazása szülte a mindenkor zsoldban és fegyverben lévő katonát, hanem a hódoltatni, foglalni és rabolni való vá-

gyódás a dicsőségnek szeretetivel egyetemben. Míg a rómaiak a hadakozó népet fizetésre nem állatták, míg a gazdakatonák lévén, a magok kenyerén táboroztak, kevésre lehetett menni, kimentek, egyet fordultak, egymást üstökölték, ölték, vágták, futamtatták; azzal, élelmek elfogyván, üres tarisznyáikkal haza mentek, megrakták, s meg előjöttek s ismét haza mentek. Kinézheted, hogy ilyen móddal bástyákat, várakat megvenni nem lehet, ahol esztendőre, hónaprul-hónapra kell mulatni úgy, aminémű az erősség, vagy az ostromló seregeknek vezére. Az otthon szorgalmatoskodó feleségeknek országrul-országra nem lehet a meleg ételt fárjaik után fazekakban úgy hordani, mint a kapásoknak, hogy addig meg ne hüljön. Ott kellett konyhát csinálni, hol az aratás folyt. Következik, hogy a szüntelen fegyverben álló zsoldos katonát kezdetben a rablásra való vágyódás szerzette és a tirannus, ki népét fojtogatván kénytelen lesz személyét zsoldos vitézekkel őriztetni és őket gazdagon fizetni, hogy magokat hízlalva, ruházva okok lehessen lelkeknek igazságát jólakással elfojtani és a kegyetlenséget az ártatlanok ellen fenntartani. Végre a zsoldos katona egész világon szokássá lett, mivel minden királynak, fejedelemnek arra fordult hajlandósága, hogy akaratjában, állapotjában a maga országának tettségétül ne függjön, hanem ez az övétül. Úgy kellett a királyi hatalmat módolni, hogy ha valamit akar, azért mást ne kérjen otthon és ha

hibáz, büntetlenül maradjon, mely dolog ott, hol a hadi erő a népnél marad, meg nem készülhet, mint a lengyel királyra nézve vőlt. Innét van, hogy a gazdakatoná a fejedelmek előtt Európában mindenütt unalomba vétetett. Nagy meghunyászkodására esik a fejedelmi kevélységnek, mikor kedvének teljesítéséért azoknak kell hízelkedni, akiken uralkodni láttatik oly móddal, hogy tetszésében mindig ő maradjon utól, királyi méltósággal koronázván megaláztatását, mely dolog titkos nyöszörgést okoz a trónuson. Ugyanazért, bármint hányják, vessék nemzeti szabadságokkal az emberi nemzetnek igazságaival, Istenünknek irgalmával, pokollal, mennyországgal az országok magokat, de a királyok felettek örökké parancsolni fognak. Annyival inkább, mivel mihent sok ember uralkodik, az ország sehol sincs. Egy embernek is megunjuk a tetszését sokszor, hát száznak hogy nem? Pedig valakit parancsolónak rendelsz, ne hidd, akárhogy állassa, mert mind szabadon kíván uralkodni és kezét csak úgy tartja kötélben, ha fel nem öldhatja.

Mindezekbül kinézheted, hogy a házi katonaság hazádban sohasem fog fegyver alá vétetni, hogy erejében szüntelen gyakorlott vitéz legyen és míveiben nemzetétül függjön. Utolsó szükségre mégis fenntartják, ijeszteni, azaz felültetni s leültetni, hogy tőle és a veszedelemtől, mely fegyverbe állatta, menekedhessenek minél hamarább.

A gazdakatona már most annál inkább kedvetlen szolga, hogy a magáét költi és egész élete módjával nincsen az uralkodó személyéhez oly szorosan köttetve, mint azok, kiknek minden szerencséjük, élelmek csak annak kezében állapodnak meg, kit szolgálnak. A gazdakatona ellenben urát is csak hazájának javáért látta-tik szolgálni, tűzét, vizét, házát, feleségét, gyermekét, sat. óltalmazza királyának szolgálatja alatt, mely szolgálatot mindezen előadott okok mellett hazája bódogsága ellen szükségesnek, kötelességnek lenni nem esmér. Ugyanezért dolgoztak a rómaiak mindég hazafiakkal, míg felfelé emelkedtek és akkor kezdetek mindenféle emberekkel hadakozni mások ellen, mikor mindent elfoglalván csupán birtokos rómaiakkal e világnak terhét már nem bírhatták. Hívségét, vitézségét minden emberben birtokának és vagyonának óltalma szüli. A természet ösztöneinek kell arra dolgot tenni, hogy az ember vért ontani és meghalni tűzzel, bátorsággal menjen. Ha már egyéb ok nincs szívében, csak egyetlen valaki személyének szeretetinel fogva, minden egyéb tárgyait hátrahagyván, melyek életének kedvesek, rohanhat-e oly bátor magaeltökéléssel véres halálának? Már itt csak ez szolgál néki ösztönül, hogy: majd megfizetek, de úgy, hogy mindég szükségben légy. Hajdan a szerencsés vezéreket az uralkodók örökséggel, falukkal jutalmazták, most kereszttel, csilaggal ajándékozzák, de nem is igen lehet felvenni, hogy a mostani hívség a régiekét a hadi

vezérekben meghaladná. Van rang és méltóság, de ez a boldogságnak csak színe; kenyér a valóság, azaz birtok, jövedelem. Hiába fested a palotát papirosra, mert benne nem lakhatsz, akármely gyönyörű formát mutasson. Tégy fel egy szegény legény hűséges vitéznek jutalomul egy falut és mellé egy ordót, nézzed osztán, melyikhez nyúl, kereszthez-é és annak varrott csillagához, vagy a szántóföldhöz, kaszálóhoz, szőlőhegyekhez és erdőkhez? Az emberi vágyódás a virágot is szereti szagolni, de a földjét, mely termi, csakugyan többnek veszi. Alig látunk érdemet, hívséget, szolgálatot a korona iránt, bár nagy legyen is, mely örökséggel jutalmaztasson. Hiába papolod az embereknek a buzgóságot, kötelességet, hívséget, szolgálatot, ha tápláló erőt nem adsz beléjük, mely által megelevenítettven mindezen szép dolgokra ösztönül szolgálhass. De mi úgy szoktuk, emberek, hogy mindég mást beszélünk és örökké mást gondoljunk, így valljunk s úgy higgyünk.

Azt kell végre tekintenünk, hogy hazánkban a nemes katonaság micsoda módokon, utakon húzhatja magát össze, melyek szerint az ország ereje ott legyen és birtokához képest senkinek sérelmet ne tegyen. Ez az az erdő, melyről napja elhaladván, magára oly setétséget vet, hol minden látás, okoskodás eltéved.

Mivel Magyarországnak sorsa is, mint másoké, kisebb, hol nagyobb veszedelmekben forgott, mely maga után több-kevesebb óltalmat vont, a fegyverkezés is így, hol úgy esett meg

nagyobb, kisebb számmal. Leginkább személyre tartozott. Minden nemesben egy élet, különös szabadság lakozván, ezért s kenyeréért fegyverével, költségével menjen hazáját óltalmazni és magát abban fenntartani. Mert akár ezt mondotta: a hazám, vagy ezt: a házam, mind egyet tett. A kötelesség kitkit egyformán szorított, de nem vőlt egyforma a tehetség.

Az embernek ösztöneinél fogva minden vágyódása, öröme, keserve házához, jószágához van köttetve. Kenyér nélkül az élet igen siralmas ajándéka az Úristennek. Bárhogy hányják, vessék e világnak bölcsei belső valóságunknak méltóságát, de halálán innen senki érzékenységei közül ki nem vetkezik. Valahol kedvedet, kenyeredet tanálad, oda tapadsz szíveddel és lelkeddel. Ezek szűlnék benned magok iránt igaz hűséget és kötelességet. Eszerint a gazdakatoná hazájának, azaz: önnön magának óltalmára a természet által rendeltetik, ugyanazért hűsége, tüze csak az ország széléig terjed, hogy a rá rohanó ellenséget oda be ne bocsássa. Törvényes szabadsága, földje, barma, házanépe szolgálnak néki ösztönül, hogy a ragadozókat gyermekére, pincéjére, ládájára, kamrájára kapuján által bé ne bocsássa. De mihent a gazdakatoná hazájának határi előtt veszedelmet, fegyvert nem lát, vérében, ösztönében is harcra gerjedő tüzet nem érezhet. Ha születésének egei alól anyanyelvének hallása, beszéde közül idegen országokra viszed, bátorságában földhöz vered. Mihent házának min-

den kincsére háttal fordítod, semmit se lát. Szüntelen azoknak sorsa, bánatja, szüksége, elnyomattatása, romlása, sat. állanak előtte, melynélfogva az őket látni való vágyódás szívében a legnagyobb mértékre emelkedik fel és minden részire kiárad. Miben legyen a vitéség? Hol és hogy álljon meg? A szüntelen való fohászkodás nehezen verekedik. Ezekre nézve a társaságnak kezdetiben minden ország gazdakatona vőlt, melyből ezt nézed ki, hogy a természet az embereknek bátorságot, erőt és igazságot csak óltalomra adott, nem hogy szomszédaikat rabolják, öljék s vágják, mely erőszak a meggyőzöttetett, mind a győzedelmes félnek vesztére, keservére szolgál. A győzelem dicsőségének kívánása nem gerjeszt a népnek sokaságában oly ösztönt, mint a kenyér, feleség és gyermek. Ez a vágyódás gazdag és nagyságos eszetlenekre tartozik. Mit gondol helységben Bonapartnak dicsőségével a kishíró, ha otthon bort ihatik, szalonnát süthet és a lakodalmokban táncolhat? Hijjad onnan katonának, Astrakán körül győzedelmeskedve dicsőséget keresni, szemedbe nevet, borral kínálván téged is, hogy jobb, ha egyet iszol. A dicsőség olyan boszorkány, ki csak azokat késérti, kik a község közül felemelkednek, hogy szemfényvesztésit láthassák.

Már ezen okokhoz kötvén azt is, ha a gazdakatona szüntelen való fegyvergyakorlásba nincsen, ha vérontáshoz, verekedéshez nem

szokattatik, ha mindég cselédei, gyermekei közt hever teljes bátorságban, ha éhségét, szomjúságát idejében elolthatja, ha minden éjjel ágyában kedve szerint nyughatik, hogy legyen egy szökéssel a győzelemre elkészülve akkor is, mikor hazáján kívül viszik idegenek közt éhezni, szomjúzni, verekedni, sat.? Innen van, hogy az uralkodók az insurgenseket úgy kerülik, mint a veszedelmet és csak akkor kívánják használni, mikor már a más utakon való menekedésre módot csallhatatlant nem látnak. Minden európai király áldozik szívében titkon Istenének azért, hogy ellenséges szomszédi insurgensekre ne szorítsák. Utolsó érvágás ez az uralkodó sorson. Miolta a királyi hatalom mindég fegyverben álló seregekbe rejtezett el, a gazdakatonai tűz hamvába esett. Fizessetek, otthon legyetek — úgy mond a király —, elvégzem én.

Lehetetlen vólt az emberi nemzetnek itt, Európában a gazdakatonaságbul ki nem vetkezni. Egyszerre ugyanazon férfiaknak gazdálkodni, hadakozni, bírói széket ülni, törvénykezni, háborúban lenni, örökké ellenség előtt táborozni nem lehetett. Meg kellett minden nemzetnek oszlani, hogy egy rész szüntelen való védelemül szolgáljon, a másik örökké gazdálkodva kenyeret keressen. Hogy vólt jobb? Régen-é vagy most? Legyen a ti dolgotok meghatározni, politikusok, tudósok... Fontoljátok, számoljátok, mérsékeljétek.

*Eloszlása az ország erejének
a gazdakatonaságban.*

Igaz az, hogy a magyar legvitézebb nemzet e világon, legkeményebb természetű férfi, mely szerint egyáltjában katonának vőlt formáltatva a nagy természet által. De az is igaz, hogy sorsa, környülállása, élete módja időről-időre, lassan-lassan tulajdonságaibul kivetkezeti és egészen elváltoztatja. Nincs nemzet, mellyel szembe nem száll és rajta nem győzedelmeskedik, ha rúgóját vérébe helyheztetik. De ösztönein kívül tétetve erejét karjaihoz nem kötheti. Oda jutott, hogy a vitézi termet, erkölcs, forma, tekintet, akiken látszanak, illetlenségnek tanáltassanak rajtok, azaz fonákul vett tulajdonságoknak esmertessenek. Íródeákformát, prókátorképet, bírói szint és viseletet kellett mutatnod. Valakinek tentás tekintete nincsen, kevésbbé vétetik, tudván ezt, hogy vitéz tulajdonságai itt a hazában gyakorlason, haszonvételen kívül vannak tétetve. Pennát kell filed mellé ütnöd, azzal jönnöd, menned és több tekintetbe helyheztet, mint Kinizsi Pálnak képe, formája s vitézsége. Minden módot elkövet sorsa e nemzettel, hogy magából kivetkeztesse.¹

¹ Az egész ország nemessége, a szegény armalistákat kivén mind törvénybe merült, ebben lélezkzik, ebben él és ezáltal keresi kenyerét, rangját, előmenetelét, tekintetét. Accessista, patvarista, concipista, procator, bíró sat., törvénycikkelyek, per, deák nyelv, hivatal borították el a nemzetet, mint ten-

Az ország deák kollégiummá változott, a nép benne studensé. Lucullusnak nyelvét tanulja, számkivetésre maradván a magáé hazájának közepette. Budának, Atillának maradéki ennél fogva penicillus fegyverbe öltöznek és tollat vágnak. Így játszik a viszontagság az ország sorsával.

Végre lássuk hát már az insurrectionak fekvését, nemzetednek testében való kiterjedését és tagjaiban lett eloszlását.

Mihent személyekben oszlik el ereje, sokaságba helyeztetik. Mivel az insurrectio eszerint a nemesség karjaiban nyugszik, vérében, vitézségében tápláltatik, mentül több főre, kezekre oszlik el, annál nagyobb erőt mutat. Következik, hogy a nemesség birtoka, szaporodása, örökségének fiakrul-fiakra terjedett eloszlása a fegyverí erőnek nagyobbodására felsegítő módnak vétethetik. Mihent minden házas, udvaros nemes ember köteles a felkelés idején menni, akar másat maga helyett adni, kérdésen kívül van, hogy mentül több a curialista, az erő annál nagyobb. Ebből következik, hogy a rendkívül való és szélesen kiterjedett birtok egy familiának, vagy elsőszülöttnek kezében a katonaerőt gyengíti és ennél-

gernek kiáradása, vagy özönvíz. Azért is a vitézi érdem, indulat szüntelen sebes lépéssel száll alá a nemzet vérében.

Mindezeket ne úgy vegyed, olvasó, mintha a nemzet ellen panasználám. Sorsunk, esetünk szülik ezt a világi viszontagságunk ostromai között, hol az emberekre nézve állandóság nem lehet. Mi ennek okai nem vagyunk.

fogva az országot szükségének idején hanyatlásba hozza. Valahol nagy uradalmok vannak, a nemesség benne pusztulásra jut, mely szerint a szélesen kiterjedett hercegségek, püspökségek, grófságok hazánkban az insurrectiót gyengítik, fogyasztják. A nagybirtokbul, feleled, magához képest adják a felkelő katonaságot és nem egyet, hanem amennyit megbír valóságához képest, melyre nézve a nagy dominiumok az országnak erejét nem fogyasztják, mivel amennyi fegyveres nemes jószágokban hármias telkekből főről-főre élhetne, azoknak számát a gróf fogadott katonákkal pótolja ki. De e nem igaz. A derecskei dominiumban három ezer curialista nemesnél több ember is kitelne, kikre elégséges földek jutnának; adtak tőle három ezer insurgenst? Igen, feleled, mi csoda nevetséges kívánság! Eszerint az Eszterházi hercegháznak ha van harminc dominiuma, harmincezer embert kellene adni... Csak nem lehet a svetziai és danus királyokkal egyenlő erőbe tenni, tehát a számvetésed füstbe megyen. Helyesen Megvallod hát magad, hogy az insurrectióra nézve a nagyúr ártalmas, mert igaz az, hogy az utolsó felkeléskor ezer curialista ugyanannyi katonát formált. A dominium adott tizet, legyen, húszat ezer helyett, mint amennyi curia benne lehetne. Lehetetlen hát egy nagyúrnak is birtokául annyi teher alá való erőt nyújtani, mint a köznemesektől telne, ha az övét nagy számmal bírnák. De csak annyi a jószág mindegyiknél, honnan van hát, hogy a

község bírja, a nagyúr nem? Mondd meg, add okát. Nem tudod?

Egy ember, ha száz trónust érdemel is, személyében sohasem bírhat ennyi fáradsággal, szorgalmatossággal, vigyázással, munkával, ügyé, mint ezer? Ezer gazda maga szánt, vét, barmait szem előtt tenyészteti, mely szerint jövedelmét sokkal többre viszi, mint egy úr, ki jószágát nemcsak nem látja soha, de hollétét sem tudja. Valamely dominiumba ezer katonát adható nemes ember élélhetne, mikor annak ura tizet ád, mindenkor kilencszázkilencvenet húz el az országtul, a számvetés igaz.

Eltévedtél, feleled, ne arra menj. Minden embernek egy fővel kell magát, hazáját óltalmazni, személyes a dolog, mely nem pénzre, tehetségre vétetik. Kiki egy fővel, étellel fizet, mivel a természet egy főnél többet egy embernek adni nem szokott. Hogy a mesék se híreltek hétfejű embert, hanem sárkányt. Helyesen! De csak több feje legyen a nagyúrnak, ha annyival bír az országban ő egvedül, mint más tízezer ember, ki a maga kicsinyéért szinte úgy fejét, életét adja, mint más a hat-hétszáz-ezer forint jövedelemért, ezt is hozzátéve, hogy néki magának a feje szinte oly drága, mint a nagy mogolnak az övé. Az ország óltalmának formájára nézve helyesnek látszik, hogy kiki egy fővel szolgáljon, egy halállal adózzon, de más tekintetben helytelen azért, hogy a nagy birodalomnak bizonyosan elhúznak a curialista proportio szerint húszezer gazdakatonát is az

országatul; már pedig ennyi főnek szolgálatját, erejét egynehány gazdagnak a teste csak nem hozhatja helyre, mely úgy is kastélyokban nőtt lakat alatt és kávé, nádmézen hizott.

Nem helyes értelem, mondd, hogy a nagybirtokok a nemesi sokaságnak ellenére és akadályára lennének. Ki akadályoztatja házasságokat? A szegénység, rokon. Nagy számmal vesznek nételenségbe amiatt, hogy nincs szántóföld, kaszáló, melyből feleségét, gyermekét tartsa. A dominiumokban nem szaporodhatnak, ahonnan hogy kinyaggathassák, minden módot elkövetnek ellenek; sőt nem hogy ott szaporodhatnának a telkes nemesek, de még a jóerőben lévő familliák is veszedelemben forognak örökségekkel a nagyurak szomszédjában. Ez a falu görbén esik ide az enyimhez, mond, ki bírja, kié? Hadd adja el nekünk, vagy ha nem, tanukat kell keresni a fiscalisoknak, hogy az én szomszéd falumnak határa a templom kerítéséig megyen éppen az ő helységeiben. Csak addig élsz, míg hozzá nem fog. Pénzzel, tekintettel, ajándékkal sáncot hány elédbe... alkudni kell s hódolni.¹

Továbbá hogy a nagyúr jószágának széles kiterjedésével annyi terhet nem bírhat, mint a szegénysorsú nemes, arra ez is okul szolgál, hogy ez, ha két-háromszáz hasznót vehet pénzben, termésben, él, eszik, iszik, ruházkodik, de

¹ Ne gondold osztán, hogy ez itt minden nagyúrral egyáltalában legyen mondva. Csakhogy vannak s voltak ilyenek is a sok több jók között.

a nagyurak nagy ebédet esznek. Mégis, akinek százezer forint jövedelme van, inkább segíthet ötvenezerrel, mint tizenkét forinttal az, akinek ötszáznál több nincsen. Ez szükségből húz el, amaz csak pompás kevélységét szállítja alább. Azonban ötvenezerrel, mely megmarad, csak elpepecselhet az ember asztala körül és szeretői között. A szegény csizmája, nadrága, kenyeré árát adja; a gazdag csak azt, amire élete fenn-tartásának úgylis szüksége nincs, hanem csak hivalkodását táplálta.

Mindezen felfedezett okokból ki lehet néz-ned, hogy falukkal, városokkal egy házat s többet is rendkívüli való birtokra és gazdag-ságra vinni hiba. Miért prédáljon, bujákoljon egynehány ember a többi közt, hogy amiatt ezerek éhezzenek és pusztuljanak? Vólt oly már e világon, ki kutyáit bőv kenyérrel tar-totta akkor is, midőn a faluja éhséggel küszkö-dött, csúfsággal illetvén eszerint a természetet és annak igazságát. Más tekintetben, tudjuk, hogy a fejedelmi pompa, temérdek jövedelem a király alatt élő emberekben fejedelmi kevély-séget szül. Kastélya, szobái, lova, szekere, szer-száma, bútora; látja maga körül, hogy mind királyi formát mutatnak. Kincse van: fizethet, hódíthat. De mikor a király ellen támadások lettek, nem is a falusi kisbírónak fordult meg fejében először, hanem gróf, herceg vagy püs-pök urak őnagyságok és kegyelmességeknek. Újra meg újra mondom tehát és próbálom, hogy az uralkodó hatalomnak a maga jobbá-

gyát fejedelmi módba, birtokba helyheztetni önnön maga ellen megtett hiba. Azonban rendkívül való módokkal bírván, minden ártatlan ügyet elnyomhatnak, mely ellenek igazságát óltalmazná. Törvényt, ítéletet, esetet, környülállást összetörnek, pártjokra húznak. Pénz az igazság, tudod, a gazdagoknál és fegyver a hatalmasoknál, mikor élni kívánnak véle és ügyöknek nem kedvez.

Továbbá az önként adózó nagy jövedelem annak birtokosát bujaságba, pompába, játékba, keresésbe veszti, mely szerint mindene lévén érdemen kívül, ezt is pompájával magára mázolja, melyet a nézők rajta és szeme láttára meghagynak, oly alkú mellett, hogy előtte szépek vévén, otthon rajta nevetessenek.

A marad már kérdésre, ha tanáltatik-e olyan mód, mely szerint az insurrectio terhe szükségnek idején kicsinyre, nagyra ahhoz való igaz mértékben eloszlattathasson. De ezen módot feltanálni emberi értelemnek és tehetségnek, túl mutat magán a lehetetlenségen is. Ha csak fő-rül-főre veszed, a szegényre terheltetik, a nagy jószágok tereh nélkül maradnak, mivel aki dominiumokkal bír is, egy fővel éri, mint az, aki-nek egy telke sincs, nem lévén ingó jószága is egyéb a testénél és lelkénél, melyeknek kenyerék nyögés és siralom. Menjenek ökigyelemek is, mond a nagyobb tehetség, egy a voksok, szabadságok, mint a gazdagnak. Igen, de kenyere, se ruhája, se fegyvere, se pénze, se eladó jószága, se hitele, hogy kölcsönözhessen. Törő-

dött testéhez ragad nemességének szomorú szabadságánál nem lévén más segedelme, nem szolgálhat. Menjen, ahogy van; boeskorban, bottal, kenyeres tarisznyával, egy hüvelyes késsel, úgyé, ha nemes ember? Gyermekség! De oda kell nézni, hogy az ország őltalmára nézve semmit se tehetnek ily móddal; nevetségül szolgálván formájok az ellenség előtt, mely a nemzetnek gyalázatjára lenne és vitézi ábrázatját szánakodással borítaná be. Eszerint, látod, hogy akinek birtokában magánkívül egyebe nincs, testét adja, a gazdag pedig fegyvert, ruhát helyhezteszt reá, és szájába kenyeret dug. Már akárhogy legyen hazádnak törvénye, rendelete, de a szűkség, mely minden törvénynek győzhetetlen királya, dolgokat így parancsolja, melyet elveszted alatt vagy kénytelen megfogadni. Most jön hát már kérdésre, ki mit adjon? Jövedelmének mennyisége mit húz? Hol legyen több, kevesebb, minden embernek kisebb-nagyobb birtokához és tehetségéhez képest? Ez több fekvő jószággal bír, amaz kevesebbel, mégis tíz annyi módja, tehetsége, pénze van. Ezt hát többre kényszerítik, azért láttatván őtet nagyobb fizetésre ítélni, hogy miért szorgalmatosabb amannál, mely szerint amannak élnetlensége jutalmául szolgál, ennek pedig okossága, szorgalmatossága bűnül tulajdoníttatik és érette büntettetni láttatik.

Hogy ezen országos dologban egyenlőség, igazi érték már a mai időnkben sohasem tanáltatik, annak legelső és ellene állhatatlanabb

próbája ez, hogy a nagy jószágú hazafiak, ha a szegénysorsúakhoz képest adóztatnak, birtokoknak terhét soha el nem viselhetik. Oszd el faluikat, városaikat nemesi curiákra, tégy mindegyik után katonát, mint a szegény nemes-től kívánják, a legnagyobb herceg lesz egy ütéssel leghaldoklóbb szegénnyé emiatt is, hogy csak méltóságának kenyér nélkül maradott celebrái hagyatnának meg személyén, kinek siralmára és gúnyoltatására szolgálnának csak, mivel nevetségesebb szánakozást semmisem okoz e világon, mint a cifra szegénység. Ezek szerint tehát úgy látszik, hogy az insurrectióval az ország oly nyögbe esett, melyből való kiszabadulásának útját nem láthatja. Azonban, benne fel nem tanálhatván magát, tőle menekedni sem kíván, mivel ezen törvényes tartozása helyett oly valami szüntelen siggató teher alá vetné magát, mely sorsának keservére szolgálna.

Hogy a nemességet szüntelen fegyver alatt tartsák, fizessék, gyakorolják, ez többé nem lehet. Soha kétféle kötelességgel, céllal, erkölccsel, értelemmel élő hadi sereget állandóul többé a korona nem tart. Hogy az ország is fegyverben gyakorlott, rendbe vett hadi sereg legyen a maga fizetésén, költségén, szükségesnek nem láttatik lenni: annyival is inkább, mivel a törvényes voksok nagyra nevednének annak szabadsága mellett és az ország ifiainak színét hazája serege húzná szolgálatba, kiknek értelmekkel a korona különös magyar hadi népének értelme is az olyan esetekben s egyrül-

másrul való vetélkedésekben egyesülhetne, mely dolog az országoló értelemben kedvetlenséget okozhatna. E dolog tehát így marad, míg az időnek roppanása az országos változásoknak fergetege és e világnak dúló viszontagságai fekvéséből ki nem fordítják, s más lábra nem állítják.

III. SZAKASZ.

Peres törvény és ügy.

A széles világnak minden nemzetségei közt per annyi seholsem tanáltatik, mint Magyarországon. Nincs birtokos nemes olyan, kit perit húszfelől ne húzzon, cibáljon, rángasson. Minden teleknek száz részre elágazott örököse, osztályosa van. Minden veszi, minden adja, húzza, vonja, használja, s emiatt egymást üti, véti, szidja, vádolja, mely atyafiságos csata és háború után magokat perbe fogják, jönnek, mennek, utaznak, leveleznek, bírót, prókátort nyomoznak, gyomroznak, ajándékkal duggatnak, ígérekkel biztatnak azért, hogy magokat elpusztítva nyerhessenek meg szomszéd atyjokfián hat sing földet, melyért inkább a bosszúállás és irigység perel, mint haszonvételenek kívánása. Örökké perelve mindenből kiszorul. Minekutána nem bír annyit, hol talpára állván felegyenesezhessen, egy abrakos tarisznyát veszen társzekérnek hátára, továbbá öldaltáskáját elenyészett örökségének füstös

leveleivel megtömi, botot keres, elindul, mint régi örökségének mutatván ki, amennyi várost, falut, kastélyt tanál Budáig, mely felé éhenszomjan vonszolja holt reménységét, hogy majd pusztákat, falukat nyer.¹

A gazdag házak fiscusai, mint a kavargó szelek, mindenfelé zúgnak az országban, hol, mibe és kinek birtokába akaszthatnának horgot, melyet uroknak pénzével, tekintetivel, ajándékival a szegénytől elperelve, magokat holtig való kenyérbe s jutalomba helyeztethessék általa. Hív-ségével gazdájának mindkét filét csaknem a megsiketülésig beszéli tele, mindég a maga nyereségét nézván az alatt görbe szemmel. Nem lehet telket olyat birnod, mely ellen annyi per ne támadjon, mint amennyi karót kerítésében felállítasz, vagy szilvafát reá plántálsz. Össze, vissza, keresztül-kasul az egész országban minden familiának jussa van minden birtokhoz. Zálogosítás, adás-vevés, házasság mindent egybe zúrt, zavart és egymás hátára kevert. Valamennyi osztályos atyafi, majdnem mind perel egymással. A nagyok a kicsinyekkel s magok közt is magokkal.

Lássuk már ezen országunkat elborított per és patvarfergetegnek pusztítását, vesztét, nyereségét, és örökké fennálló háborújának okait.

Honnan árad hát reánk ez a pertenger? — mondd meg. Az örökséghez való jussnak eltö-

¹ Nem átaljában mondatik minden szegény nemesről. De ilyet az író is ismert Pesten, sőt Bécsben is.

rölhetetlenségébül. Százszor eladja, százszor visszaveheti. Maga, gyermeke, tőle osztályon félre elágazott rokona, annak maradéka tizenkét ízig is, világ végéig mind citáltathat.

Kérdésre jön már itt önként, magátul e dolog, hogy miképpen jobb? Úgy-é, ha a fekvő örökség is egyszer egytül eladatván örökre visszaperelhetetlenné legyen, mint a marha, sertés, juh, sat., vagy így jobb, hogy egyfelől örökké adják, másfelől mindig fizessék és soha meg ne vehessék?

Ha az ország színén nézel keresztül, szegényt gazdagot látsz egymás között ögyelegni, akár-milyen a törvénye, szokása, és uralkodásának módja. Nincs törvény, vallás e világon, mely az embereknek egymástul különböző erkölcsöket a természet meghatározása ellen kibekiben egyenlővé tehesse. Következik, hogy a különb-különbféle tulajdonságok mindannyi egymás ellenében tett következtetéseket húznak utánok, mely szerint az emberi természetnek belső tulajdonságait kellene egyenlőségre venni minden élő lélekben, amit a nagy természetnek változhatatlan örök állása és rendi meg nem enged.

Ország útja, a peren által.

Micsoda dolgok, ügyek jönnek-mennek hát ez országos úton? Kik s mik ögyelegnek rajta? Az útnak két vége hol, mibe ütközik meg minél végződik és kezdődik?

Kik perelnek hát legtöbben? A vérség szerint való osztályosok. Száz ember közt szűk minden atyának halála veszekedést, pert, patvart, húzást, vonást. Egész nemzet perel magával és az atyafiságnak megismértető jele az, ha tizenkétfelé húznak, perelnek, jussaikat keresvén nálad. Nincsen is e földnek kerektségén tudománnyal, törvénnyel és vallással élő nemzet olyan, hol az atyafiság magához annyi idegenséggel, hidegséggel legyen, mint Magyarországon. Peres ellenség vagy atyafi egymástul megkülönböztetett, egyenlő értelemben vett szavak.

Úgy látszik ennél fogva, mintha minden háznál az elsőszülöttségnek törvénye, mely a birtokból magánkívül minden testvért kirekeszt, a versengésnek eloltására legbóldogabb eszköz. Az elsőszülötti birtok a házat örökkévaló uraságban láttatik fenntartani minden ízbeli örökösit kitagadván magából egyen kívül. A majorátus tehát minden atyának halálával megtagadja a természetet, szentségtörésbe esvén annak örök igazsága ellen. Ő a legjobb és legigazságtalanabb mód a familiáknak örökös méltóságban lévő fenntartásokra. A koronának kevés hasznára van, mivel a nemességnek népességét nagyon akadályoztatja. Minden a bátyánké, nekünk semmink sincs, tekeregjünk a világban, ahogy lehet, szerencsénket keresve — így szólnak, kik szükségek miatt lesznek néha korhelekké, uralkodó bátyjok pedig azért lesz sokszor azzá, hogy a többitül törvényes igaz-

ságtalansággal elvett jövedelmének sokaságát használni nem tudja, hanem bujálkodik, pompáz és veszteget, mely cselekedetei közt megkésztült bálaiban szükölködő testvérei mint vendégek forognak fel s alá a sokaság közt, minden különös tekintet nélkül előgyeledve.

Más tekintetben, ha minden eladás az öröksöket attul örökre megfosztaná, a pernek talán harmadrésze sem maradna. De nagy ellenkezés ütközik meg ebben is. Egy familia három-négy-száz esztendeig szolgálja királyát, hazáját annyi érdemmel, nyereséggel, hogy azoknak jutalmául izrül-ízre, időrül időre szélesen kiterjedett jószágot kap. Azonban a testvérek elhalván, egy eszetlen és korhely, akár jámbor, de idétlen, élheterlen örökösre marad, ki mindenét eladja, nem hagyván maga után a sok élelem nélkül maradt gyermekeknél, kik mindenkor a szegénységben tenyésznek legnagyobb sokasággal. Már elnézni természetnek, törvénynek, hogy egyetlenegy bolond által annyi érdemnek, szolgáltnak jutalma ugyanazon vérben, familiában megváltozhatatlanul örökre elvesszen, majdnem lehetetlen dolog. Miért legyen az érdemetlenségnek egyetlenegy bolondban annyi ereje, hogy száz derék hazafinak és vitéz nagyatyáiknak érdemeiket a maga rövid életének idejéből ezer esztendőkre is eltörölhesse? Ennélfogva látta nemzetünk is vigasztalásnak a gyermekekben, hogy eladott örökségeiknek visszanyeréséhez való reménységektől meg ne fosztassanak, mely keserűség az olyanokban

csaknem halálos. Ha ez, amaz életében soha meg nem kaphatja is, ahhoz való reménysége vagyonul szolgál néki, mely testi éhségét lelki eledellel táplálja, hogyha gyomrán nem segíthet és ruhát testére nem szabhat is, kétségbeesésre hanyatlani ne engedje.

Továbbá az örökségek sok, itt-ott széjjelálló atyafiaké lévén, sokszor esik, hogy közülök egy hitető, eszetlen, préda és tökéletlen idegennek eladja. Ne lehessen amazoknak többé örökségekhez jutni csak ezen igazságnál fogva, hogy vérségek közt tanálkozott egy selma?

Az ilyen tetemes vétkekrül az ország törvényei semmi rendelést nem tettek. A földesurak közt mindent perre bocsát, de annyi is az erőszak, csalás, hitetés a birtokosok közt, hogy gázolni kell benne. Valamely atyafi titkon a többinek örökségét eladta, nyilvánvaló gonosztevő. Az ország törvényének kell rabul fogni és a vigyázatlanul vett lakostul a jószágot minden per, költség nélkül, országgló hatalommal elvenni és azoknak, akikéi, visszaadni. Ez itt az országos igazság? De úgy látszik, hogy a birtokosok csak pernek vannak vetve, akárhogy legyen ügyök, mely szerint nekünk, földesuraknak a bűnökre is nemesi szabadságunk van és inkább elnézzük, hogy húzók-vonók, országos hazugok, hitetők,¹ öröklevelekkel ragadozó tol-

¹ Az író e több, számtalan hitetők és csalárdok közt esmert olyat, ki hetvenezer forintnál többet lopott csábítással, mégis holtig élt a hazában szabadon és ugyanaddig csalt.

vajok legyenek közöttünk, mintsem e tekintetben azon nemesi szabadságunkat megszorítani láttassunk, mely bennünket a bűnben óltalmaz és arra vágyódásunknak utat nyit. Lehetetlen a törvényszerzésnek módján nevetve nem fakadnod, mikor látod, hogy a bűnben is egyik embernek a többi felett prerogativát enged. A parasztot mindjárt elfogatjuk, mintha az Isten és természet igazsága más volna az urakra, mint a parasztokra nézve. De az emberek csak szeretik, ha büntetlen lehetnek hamisak. Éppen elmémre fordul ez alkalmatossággal, hogy az uralkodókat ezen hibával vádolják a szabad hatalomra nézve; azonban mi, polgárok, közönségesen, ahol olyan hatalomra kaphatunk, hogy aprólékos erőszakoskodásokat egymáson elkövethessünk, kézzel-lábbal ragaszkodunk hozzá mindhalálig.

Továbbá e jön kérdőre, hogy lehet-e peres ítéletben meghatározott, állandó igazság, vagy nem?

Ugyanazon ügyben, perben, próbákban, környülállásokban, ugyanott időrül-időre majd így, majd úgy ítélték.

Sehol sincsen a per és igazságának ítélete siralmasabb állapotban, mint ott, hol egyetlenegy bíró alatt foly és végeztetik, hol a peres felek, bírák, mind isméretesek, rokonok, barátok, társak együtt. Egyetlenegy ember a peres ügynek megítélésére nézve kevéssel több a semminél. Magát kevéssel s könnyen lehet félrehajtani. Sőt a vármegyék törvényszékén is az es-

merősök, barátok, atyafiak közt ritka ügy akad elő olyan, melynek igazsága hányattatásba ne essen. Széjjelhúзва, vonva összezűrve, zavarva dűl el, amerre adomány, tekintet, atyafiság vagy barátság vonják.

A perben igen kevés meghatározott igazság van. Minden tettet, esetet formába öltöztettek, kaptára ütöttek, mely noha csak köntös, szín és forma, de büntető és jutalmazó igazsággá lett szintén úgy, mint a természet törvénye. Ahonnan származik osztán, hogy a dolognak igazsága módjának igazságai közé keveredve ket-tős, hármas magával ellenkező formát is mutat. Ennélfogva egynéhány világos eseten kívül nincsen ügy, per, melynek igazságát két-, háromfelé ne lehessen húzni, dűteni annyira, hogyha egy a bíró, sok perben úgy ítélni lehet, amint akarja, vagy abból remélett nyeresége és haszna kényszeríti. Az ügynek környülállása, módja, valósága közt mindkét részről sürgettetvén, oktattatván a felek által, az ítélő bíró maga is eltéved, mely kételkedések közt örö-mest csak arra hajlik lelkiismeretét megnyugtatván, amerről az igazság több nyereséget mutat. Mely okok szerint csak ezt látod, tapasztalod, hogy a pernek, vagy perben vett dolognak igazsága mindég az ítélőbírák elméjekben határoztatik meg időrűl-időre, környülállásrul környülállásra, összevissza, magával is ellenkezőképpen, hol így, hol úgy. A pernek tehát meghatározott igazsága úgy áll, ahogy megítélik,

mely ítélettételnek módja, oka örökös ellenkezés és változás alá van vettetve.

Amely igazság hidegvérrel áll elő és sem egy, sem másfelől alatta nem tüzelnek, különb festések alá nem veszik, ítélő bírától minden ellenvetés nélkül egyszerre megismértetik, ott van az igazságnak ismételten ábrázatja, ahol orcáját festik és gazdag pomparuhába öltöztetik, melynek drágakövei azoknak nyújtatik nyereségül, kik alatta élő testébül lehetetlent kiszorítják. De némely tekintetben széjjel e világon sokszor úgy is látszott, mintha a pernek igazsága és ítélete csak vásári portéka és pénzért áruba bocsátott jószág lett volna.¹

Mindezen dolgokra eddig ilyen móddal szemet vetvén, a következők már, hogy a pernek útjában micsoda ítélőszékek helyheztek olyanok, melyek az ország polgári állásának derekán mennek egyenesen fel a királyi székhez.

Az országnak fekvése és polgári testének

¹ Nem mondom itt egyáltalában, hogy oly bírák nem vólnának, kik a pénzt erkölcsökkel felül ne haladják. De én még olyan bírót nem ismérek, mert akkor kellene megítélni, mikor törésre jön véle a dolog. Én pedig egyedül magammal lakván egy kietlen pusztában, az ilyenekről nem tudok. Az ugyan igaz, hogy mióta a pénz minden feltalálható és kigondolható világi szerencsének szemebetűnő eszközévé változott, véle bírni nem lehet, melynél fogva csak el kell nézni, hogy e világon uralkodjon. Hiába ragaszkodnak az emberek teológiához, filozófiához, buzgósághoz, másvilághoz. Hiába fenyeget a pokol kinyílt torokkal, mert a pénz csak elől megyen. Szentség, kegyesség megegyezhet véle. Nincsen olyan buzgó püspök, ki vagyonának sokasága ellen panaszra fakadjon, ha jövedelme százezer forint is esztendőnként.

perrel folyó ere a vármegyék törvényszékén üt ki és onnan a királyi táblára vezet. Ez a pernek egyenes útja. Az egész országnak kiterjedésében felállott per mind a királyi tábla ítélete alá esik, mely szerint ez a felséges tábla a legnemesebb, legszükségesebb, legérdemesebb, legbecsesebb, legtekintetesebb és méltóságosabb ítélőszék az ország kebelében. Elkerülhetetlen és eltörölhetetlen szék. Királyi táblának neveztetik, mert a nemzetnek, melynek ügyét ítéli, király a felszentelt legfelsőbb bírāja. Ez királyi ítélőszék és bíróság, olyan, melyet az országnak természet szerint való állása szült magából magának.

A septemviralis szék országos és amannak ítéletit fontolja, mégis a törvényes állásban ódalt láttatik állani az ország útja félen. Senkit sem hív meg maga elibe. De a királyi tábla így szól, mikor törvényre húz bennünket: Nos Franciscus Dei gratia sat. Ez tehát az az ítélőszék, melynek első bírāja és jelenlévő feje a király maga, vagy az, kire személye bízatik. Itt látszik tehát a legfelsőbb ítéletnek meghatároztatása.

A király személye, neve, hatalma, parancsolatja ülése alatt ítélő széknek, hogy legyen nálánál felsőbb bírāja? Mégis a septemviralis táblának alája rendeltetett. Ezen felséges táblának a haza törvényes állásában a nevét sem veheted jól fel értelmedre. Ha az ország hét consulok, directorok s bírák által igazgattatott volna királyi személy képében, a hétszékes

tábla nevezettnek a törvényes fekvésben helye tanáltatott volna. De személyes király alatt lévén a nemzet, önként formáltatik legfelsőbb ítélőszéki királyi széknak. Azonban más széket rendelnek, melynek a király székit ítélete alá vetik. Ez így van és helyesnek tartatik, mert az ország s király szerzették. Legyen! De a királyi tábla csak minden egyéb tagoknál mélyebben van az ország törvénytestébe ültetve, mivel a többi nélkül lehetne ellenni, enélkül nem. Ha a királyi tábla volna is az ország periben utolsó ítélettétel, soha a nemzet ügye amiatt fohászkodásba nem jönne. A perlő felek néha itt vesztenek, amazon nyernek; más-szor amott nyernek és itt vesztenek, mely dolgok kölcsönbe esvén, az egész nemzetre nézve e két felséges ítélőszék csak egyet mutat. Ez a kérdés állja már itt el útunkat, hogy mikor peredet egyik tábla a másik peres társadnak részire ítéli meg, hogy lehessen és kellessen itt megismért, ott elvetett igazságodban értelmekkel eligazodni és megnyugodni? Lelket, tudományt mindeniknek magad felett kell tulajdonítanod. Ha mondani, állítani bátorzkodnál, hogy akár lelked, akár tudományod a septem-virális és királyi táblát meghaladja, minden ember szemedbe nevetne, súgva kérdezőn a körülötted álló szomszédidat, ha régen jártál-e már úgy? Azonban csak megesik, hogy a királyi tábla ítélete amott változik, vagy egészben megfordul. Mit csinálj? Melyiket hidd? Tudom, annak hiszel szívedben, amelyik által

nyertél. Lelketlenséggel, értetlenséggel egyik, akár másik felséges ítélőszékeket vádolni nem lehet.

Valahol e világon sok személyből álló tanács van, soha semminémű ügyben nem dolgozik egész magával. Három-négy erős okoskodású férfiú a többinek csendességén, gyengeségén felülemelkednek, lassan-lassan gyakorta győzedelmek által tekintetbe jönnek és hatalomra lépnek fel. Egy s más vetélkedés alá jött dolognak nekifeküsznek elütik útnak eresztik, hadd menjen. A többi ezeknek munkáját megszokván, értelmekre, emberségekre támaszkodik. Eszerint végez két-három, de néha egy ember is harmincnek s száznak nevében, végre pedig csak arra is reá kell gondolnod, hogy az emberek oly tökéletes rendet semmiben sem szabhatnak, amit a természetek meg nem bírhat és erkölcsöknek gyengesége el nem viselhet.

Már hogy ezek szerint a király székinék, mely így szól: Mi, nos Dei gratia, más szék legyen ismét felső bírāja, mely egy és más ügyben értelmét, ítéletit füstté tehesse, a dolgok sorsával ellenkezni láttatilk; de ebben azért kell megnyugodnod, mert látod, hogy a világ ellenkezésekből van összeállítva, ezt hozzá tévén, hogy hazádnak törvényes állását királyod, nemzedet hozták ilyen rendre, mely szerint okaidat nem tekintvén, tetszésedre sem figyelmeznak.

Mindezekre ellenvetésül feleled, hogy közönséges szokás a kisebb tehetségű, gyengébb tudománnyal és tapasztalással élő székeknek, s bírói tanácsnak felibe bölesebb, tanultabb széket rendelni, mely az ügynek igazsága ellen amaz által tudatlanságbul, vagy félrehajlásbul megtett hibáit helyrehozza. Hadd járjon ezen ellenvetésed az aprólékos törvényszékek iránt, a királyi táblára nézve, de a szóban forgó két fenséges szék közt helye sehogy sincs és nem lehet. Ha van példa, hogy itt ez amannak hibáját helyrehozta, mond ez is egy példát, melyben amaz egyenes ítéletit félretekerte. Tudomány, tapasztalás, értelem, lélekismeret, méltóság mindkét részen felülhaladtak minden kérdést és kifogást. Más a vármegye szomorú törvényszéke, hová a szénaboglyák közül, sérülül honnan hívják bé a tudóst és úgy ül oda polyvásan, a törvénynek szövevényében és a prókátorok összekavart útjokban az igazságot keresni, amirül egyébkor sohasem gondolkodik s most is szunyókál felette, arra bízván az ítélettételt, aki tud hozzá. Ha a törvényszékre törvényesen tartozó embereknek számát kipótolhatjuk, az ítélőszék talpra áll s helyesen dolgozik. Lássák ezen túl a peres felek és a királyi tábla. Akárhogy ítéljünk, senki nem büntet érte... Út nyílt mindenfelé.

Ezen két felséges tábláknak ítéletekbül tehát vallást kell csinálnod. Nem érted, hogy ez amazt hibában minélfogva tanálhatja? Ott nem angyalok, nem mennyei szentek, hanem

emberek. Hogy hát? Merre menjünk? Mit higyjünk? Bé kell a szemedet hunyni és hinni azt, amit meg nem foghatsz. A legfelsőbb ítélőszék minden országban csallhatatlan, mert ítélet felette itt e földön, mely megmutassa, hogy hibáz, az egek pedig örökös titkok közé rejtván el magokat, az ilyen esetekben onnan felül ide alá nékünk jelentést nem tesznek.

Ha a király és haza úgy rendelték volna, hogy a két felséges táblának esze, tudománya és egész erkölcsi ereje egy tábla mellé, egy nevezet alá vétessenek, minden peres ügy egy szökéssel végezte volna el magát, soha kétségre, sem kérdésre nem jutván az ítélettételnek igazsága.

Állanak még hazánkban négy ítélőszékek, melyeket districtusi vagy vidéki tábláknak nevezünk. Ezek sem királyi táblák, sem vármegyeszékek. Vannak, mivel az ország által helyekre rendeltettek úgy, amint ott állanak. Már hogy szereztettek, szükségesek, de változásokban az országnak pölgári teste egy rándulást sem érezne.

A nemzetnek törvényes állása mindenütt csak a vármegyék székre mutat és mindezek felett kíván egy felséges tanácsot, mely által ítélete fontoltasson. Most ez az erő kétfelé lévén oszlatva, két nevezet alatt ítél, két személyben mutatja magát, de természetiben egy. Mindeniket ugyanazon egy természetben kelletik venni, a két személyre és névre való eloszlás csak akadályára szolgál az értelemnek

és kétséget vét az igazságra, valamikor egymásnak ellenében ítél.

Az ítélőszékeknek megsokasodása nincs az igazságnak, sem a közjónak segedelmére. Valamely uralkodás polgári testében a törvényszékeket sokasítja, az országló értelemnek rendi ellen hibázik és népére hűz terhet. De ha ezer ítélőszéket szerez is az ország magának, feleled, mind szükséges és azért is cselekszi. Mi, az igaz, ezernél is többel bírunk, mert minden földesúr házábanál van egy úriszék, ha tíz telekkel bír is.

Valamint a házi szükségét és az embereknek készületeket, bútorokat nem életeknek fenntartása, nem nyugalom, békesség, jóllakás és egészség, hanem kevélységeknek magamutató pompája szüli, úgy az uralkodásban is vannak olyan rendelkezések, melyek eltévedésből, vagy némely embereknek titkos céljok s vágyódásokból származnak. A vagyonban, fényben, pompában való bujálkodás annyi szükségtelen szükségét csinál a természetnek magára tartozó elégséges javai felett, hogy mindene lévén, vágyódásai emésztik meg, melyeket ugyan nem ő, hanem részeg értelmének hibája szül. Már az országnak tanácsa a többnyire ilyen halandókból állván össze, könnyen tehetnek a közbóldogsággal is úgy, mint a magokéval különösön. Nem igaz, hogy az ország maga ellen ne hibázna, csak úgy, mint az ember egyes fővel. Hol vólt olyan nemzet, melynek törvényei soha változást, igazítást ne

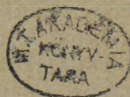
kívántak és szennyvedtek volna? Ki csinál törvényeket minden időre, hogy világ végéig valamely nemzetnél annak boldogságára nézve mindig jók helyesek és állandók legyenek? Csak a természet tudott magának minden időre állandó törvényt szabni, de az ember sohasem. Hiában is csinálod egy időben hazádra nézve a legjobb törvényeket, más idő mást kíván és ezeket felforgatja, széjjelszórja.

Mentül több hajóban, több különb-különb-féle szélvészek közt kell az ügynek hánytatni, annál több sebeket kap és igazsága annál siralmasabb színbe öltözik. Az a sok ítélőszék olyan az igazságnak, mint tíz földesúr egy taksásnak. Mikor meggyomrozott testét kezéből ez kiereszti, a másik szorítja saskörmök közé, ez elbocsátván ismét harmadik s a többi ülnek hátára. Ki hiszi sorsát boldogabbnak annálfogva, ha mentül több a hatalom, mely életére nehézkedik. A véghetetlen perrel és sokféle bírói székekkel a nemesi kar magát eléggé terheli. Amennyi adót kell néki esztendőnként és napszámot adni, tenni, hadi sereget tarthatna rajta. A legsiralmasabb adózás alatt nyög, mely terhet magáruul nem háríthat. Még nagyobb veszedelemre szolgál ebben erkölcsünkre nézve ez, hogy kiki igazítani kívánván hamis ügyét, az ítélő bírák mindenféle törvényszéken, táblán, az országban széjjel, szüntelen való késértetnek lévén kitétetve, eszekben, lelkekben nagy számban tévelyegnek és alig tudják, hogy túl az ajándékon milyen

az igazság. A gazdagodni való vágyódás mindent meghalad bennük.

A prókátorok kötelességek szerint tartoznak mindenféle ügyet felvállalni, melynek igazságát csak abban határozza, ha megnyerhette. Nincsen az országban oly hamis megnyert per, hogy gazdája hamisságát tudván is rajta, szívből ne örvendezzen. És már az ügy oda-jutott, hogy némely részben nem természetit és igazságát tekintik, hanem azt, hogy mi benne a nyereség. Innen van, hogy a peres igazságban a törvény sokféle módjánál, adománynál, tekintetnél, szerencsekeresésnél fogva igazságot nem tanálsz, hanem csak meg-ítéltetését kell annak vened. Ezen eset hoz végre sok lelkiisméretet oly zürzavarba, homályba, szövevénybe és ellenkezőképen össze-szütt-font okokba, melyek szerint az emberek eltökélett szándékkal rontják egymást.

Hála légyen az Istennek! Végre e hosszas beszéden is általestem. Ahol mi belőle kima-radt, gondold közé te, olvasó. Eleget kihagy-tam, amit írni lehetett volna. De úgy hiszem, hogy a mai időhöz képest bőven szólottam. Száz esztendő múlva jobban kitetszik, mi ma-radt innen ki; elég e most.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 7293 / 195 2^{sz.}

Felelős kiadó: Gáldy Béla.

36.782. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)

18. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Harmadik sorozat. Ára 1— P.
19. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Negyedik sorozat. Ára 1-50 P.
20. Pázmány világa. Ára 4— P.
21. Tragédia magyar nyelven. Az Sophocles Electrájából nagyobb részre fordítottatott Pesti Bornemisza Péter deák által.
Ára 1— P.
22. Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy.
Ára 2-50 P.
23. Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul. Ára 1— P.
24. Régi magyar folyóiratok szemelvényekben. Athenaeum, Életképek, Hölgyfutár.
Ára 1-50 P.
25. Barcsay Ábrahám költeményei. Ára 2— P.
26. Riedl Frigyes: Madách. Ára 2— P.
27. Madách Imre levelezéséből. Ára 1-50 P.
28. Horvát István: Magyar Irodalomtörténete.
Ára 1-50 P.
29. Magyar reneszánsz írók. Ára 2— P.
30. Greguss Ágost: Írói arcképek. Ára 4— P.
31. Karacs Ferencné Takács Éva válogatott munkái. Ára 1-50 P.
32. Verseghy Ferenc: Rikóti Mátyás. Ára 2-50 P.
33. Vachott Sándorné: Rajzok a multból. Emlékiratok. (Szemelvények.) Ára 1-50 P.
34. Szeged a régi magyar irodalomban.
Ára 1-50 P.
35. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici 1651. I.
Ára 3-50 P.
36. Sopron a régi magyar irodalomban.
Ára 2— P.
37. Riedl Frigyes: Vörösmarty Mihály élete és művei. Ára 3— P.
38. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1651. II.
Ára 3-50 P.

39. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1675. és 1703. III. Ára 3-50 P.
40. Báró Wesselényi Miklós naplójából. Ára 1— P.
41. Péterfy Jenő: Magyar irodalmi bírálatai. Ára 2— pengő.
42. Riedl Frigyes: Kölcsey Ferenc. Ára 2— P.
43. Riedl Frigyes: A magyar dráma története I. Ára 2— P.
52. Bessenyei György: Galant levelek. Ára 80 fillér.
53. Bessenyei György Társasága. Ára 1'50 pengő.
54. Fáy András: Színészeti tanulmányai. Ára 1'50 pengő.
55. Bessenyei György: Magyarországnak törvényes állása I. Ára 2— P.
56. Bessenyei György: Magyarországnak törvényes állása II. Ára 1'50 P.

57. BESENYEI GYÖRGY:

**MAGYARORSZÁGNAK
TÖRVÉNYES ÁLLÁSA III.**

Kiadta a budapesti III. kerületi Árpád-gimnázium
tanulóifjúsága.

Ára 1'50 pengő.